

Öğr. Gör. Fecri YAVI

Şırnak Üniversitesi
Rektörlük,
Türk Dili Bölümü
Şırnak/TÜRKİYE
fecri.yavi@gmail.com

HİKÂYET-İ ÜVEYSÜ'L-KARANÎ'DE
HÂL EKLERİ VE NÖBETLEŞME
KULLANIMLARI*

THE CASE SUFFIXES AND THEIR
SUBSTITUTIONS USE IN THE HİKÂYET-İ
ÜVEYSÜ'L-KARANÎ

ÖZ

Hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanılması da denilen “nöbetleşe” kullanımları Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren var olan bir durumdur. Sebabi tam olarak bilinmemekle beraber bu nöbetleşe kullanımlar günümüz Türkçesinde ağızlarda devam etmektedir.

Bu çalışmada 15. yüzyılın sonlarıyla 16. yüzyılın başlarında yaşadığı kabul edilen Sabâyî mahlaslı müellifin kaleminden çıkmış olan Hikâyet-i Üveysü'l-Karanî adlı eserde hâl eklerinin cümle içindeki işlevleri ve birbirlerinin yerine (nöbetleşe) kullanımları üzerinde durulmuş ve çalışma neticesinde bu tür kullanımların ağız özellikleriyle ilgili olabileceği gibi manzum eserlerde vezin ve kafiyei sağlamak için de yapılabileceği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: hâl ekleri, nöbetleşe kullanım, Sabâyî, Hikâyet-i Üveysü'l-Karanî

ABSTRACT

“Case substitution” that we can say the use of case suffixes for each other is a situation which has been presenting from ancient times of Turkish language. It still stands on dialects of Turkish today with its unknowable reasons.

In this research, the functions in sentence and the use for each other (substitution) of case suffixes of Hikâyet-i Üveysü'l-Karanî which is created by the author called Sabâyî who lived at the ends of 15th and at the beginnings of 16th century are dwelled on.

Key Words: case suffixes, substitution use, Sabâyî, Hikâyet-i Üveysü'l-Karanî

Atıf @	Araştırma Makalesi Fecri Yavi. “Hikâyet-i Üveysü'l-Karanî'de Hâl Ekleri ve Nöbetleşme Kullanımları”, <i>Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]</i> , Yıl 5, Sayı 11, Güz 2019, s. 170-185. Yükleme Tarihi: 29.05.2019 «» Kabul Tarihi: 09.09.2019 «» Yayınlanma Tarihi: 31.10.2019	 hikmet.571277
------------------	--	--

* Bu makale “Hikâyet-i Üveysü'l-Karanî (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme-Dizin-Tıpkıbasım), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, Konya.” isimli tezden türetilmiştir.

GİRİŞ

15. yüzyılın sonlarıyla 16. yüzyılın başlarında yaşadığı düşünülen Sabâyî mahlaslı usta bir müellifin kaleminden çıkmış olan “Hikâyet-i Üveysü'l-Karanî” adlı mesnevi, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş özelliği taşımakta ve Eski Anadolu Türkçesine dair önemli gramer yapıları ve kelime hazinesi barındırmaktadır. Eserin ismi çeşitli çalışmalarda farklı şekillerde geçer. Eser hakkında ilk kapsamlı bilgiyi Ahmet Yaşar Ocak vermektedir.¹ Ocak, çalışmasında eserin Sabâyî'ye ait, isminin ise “Menâkıb-ı Üveyse'l- Karanî” olduğunu ifade eder.

Hikâyet-i Üveysü'l- Karanî üzerine yapılan bir diğer önemli çalışma ise Ömer Savran'a aittir.² Savran, bu çalışmasında eserin ismini “Üveys-nâme” olarak belirtip Milli Kütüphanede 06 Mil Yz.-A 8620 numarayla ve Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi I, 4242 numara ile kayıtlı iki nüshasını ele almıştır. Bu çalışmasında eser ve yazar hakkında geniş bilgi verdikten sonra bu iki nüshayı temel alarak eseri transkripsiyonlu olarak okumuştur. Savran, ayrıca Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi A/219 numara ile kayıtlı bir nüshasından da söz etmektedir. Fakat Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde tespit edip üzerinde çalıştığımız nüsha ile yine aynı kütüphanede kayıtlı diğer iki nüshadan ve Amerika B.D. Michigan Üniversitesi Kütüphanesindeki nüshadan söz etmemektedir. Savran, çalışmasında eserin dili üzerinde çok durmamıştır.

Eseri, 2017 yılında yüksek lisans tezi olarak çalıştık.³ Çalışmamızda Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde BY 7516 numarayla kayıtlı olan nüsha temel alınarak diğer nüshaları aracılığıyla tenkitli metni ve dizinini oluşturduk, eser üzerine ayrıntılı dil çalışması yaptık.

Eser, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemine dair özellikler barındırmaktadır. Eserde hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanımları da mevcuttur. Nedeni kesin olarak bilinmemekle beraber Eski Türkçeden itibaren hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanımına rastlanmaktadır. Bu konuda birçok araştırma⁴ yapılmış ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu çalışmalardan birinde Kerim Demirci (2007) hâl eklerinin birbirinin yerine kullanılması için “nöbetleşe” kavramını kullanmaktadır.

¹ Ahmet Yaşar OCAK (1982). *Veysel Karanî ve Üveysilik*, Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 38.

² Ömer SAVRAN (2009). “Sabâyî ve Üveys-Nâmesi”. *Turkish Studies*, 4/7, s. 478-537.

³ Fecri YAVI, *Hikâyet-i Üveysü'l- Karanî* (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme-Dizin-Tıpkıbasım), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, Konya.

⁴ Ahmet Buran, *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK, Ankara, 1996; Leyla Karahan, *Yüklem (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler*, 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996, Ankara 605-611, 1999; Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK, 2011, Ankara; Kerim Demirci, *Türkçedeki Hal Eki Nöbetleşmeleri Üzerine*, *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi-2007*, s. 126-139; Fatih Özek, *Bilgi Sağlam, +Dan Çıkma Hâli Ekinin Vasıta ve Bulunma Hâli İşlevi Üzerine*, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2 s. 13-18, 2014, Elazığ; İmdat Demir, *Türkçede Belirtme-Yönelme Hâli Ekleri ve Güneybatı Anadolu Ağzlarındaki Kullanımları*, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, S. 1, s. 129-147.

Demirci, hâl eklerinin nöbetleşe kullanımlarının Eski Türkçeye ve hatta daha öncesine bile dayandırılabilceğini, bu özelliğin birden ortaya çıkmadığını ifade ederken bu konudaki çalışmaların son derece önem arz ettiğini belirtmektedir. Bu özelliğin sadece Türkçeye has bir durum olmadığını aynı zamanda Ural-Altay dil aileleriyle İngilizce gibi dillerde de meydana geldiğini ifade etmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi üzerine önemli çalışmaları bulunan Gürer Gülsevin “Eski Anadolu Türkçesinde Ekler”⁵ isimli çalışmasında hâl eklerini verirken bu eklerin Eski Anadolu Türkçesindeki nöbetleşe kullanımları üzerine bolca örneklerle açıklamalarda bulunmuştur.

Hâl ekleriyle ilgili en kapsamlı çalışmalardan (1996) birini yapan Ahmet Buran, çalışmasında hâl eklerinin işlevleriyle ilgili geniş bilgiler verdikten sonra Anadolu ağızlarındaki nöbetleşe kullanımlarına çeşitli örnekler vermektedir.

Hâl eklerinin nöbetleşe kullanımları, Türkiye Türkçesi ağızlarında devam eden bir özelliktir. Özellikle Güney Batı Anadolu ağızlarında ve Karadeniz ağızlarında yaygın bir durumdur. Bu konuya çalışmasında değinen Demirci'nin (2007) yanı sıra Güney Batı Anadolu ağızlarındaki belirtme ve yönelme hâl eklerinin kullanımlarıyla ilgili çalışmasında İmdat Demir (2014), Türkçede fiil yüklemleştircisinin (özne, nesne, tümleç) açtığı boşlukların hâl ekleriyle doldurulduğunu, geçişlilik veya fiillerin istediği nesnenin dilden dile, lehçeden lehçeye, ağızdan ağıza değişebildiğini ifade etmektedir.

Fatih Özek ve Bilgit Sağlam'ın beraber yaptıkları çalışmaları da hâl eklerinin nöbetleşe kullanımlarıyla ilgili yapılmış önemli bir çalışmadır. Özek ve Sağlam, bu çalışmalarında eklerin çeşitli sebeplerden dolayı birbirlerinin yerine kullanıldığını belirtmektedirler. Ekler arasındaki işlevsel yakınlığın yanı sıra fiillerin rejimi, birleşik yapıdaki eklerin özgün görevleri, eskicil birtakım özelliklerin devam etmesi ve konuşma dilinde vurgu, tonlama gibi özelliklerin eklerin birbirlerinin yerine kullanılma sebepleri olabileceğini ifade etmektedirler (Özek ve Sağlam, 2014: 17).

Biz de bu çalışmada, hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanılmasıyla ilgili yukarıda sayılan nedenlerin dışında manzum eserlerde bu tür kullanımların ağız özelliklerini yansıtmalarının yanında sözü vezin ve kafiyeye uydurmak amacıyla da yapılabildiğini gördük. Müellif özellikle beyit sonlarında kafiyeyi sağlamak adına birçok yerde hâl eklerini birbirlerinin yerine kullanmayı tercih etmiştir.

⁵ TDK yayımları, Ankara, 2011.

1. HİKÂYET-İ ÜVEYSÜ'L- KARANÎ'DE HÂL EKLERİ

Bu çalışmada “Hikâyet-i Üveysü'l- Karanî” isimli eserde hâl eklerinin cümle içindeki işlevlerine örneklerle değinilmiş ve birbirlerinin yerine kullanımları üzerinde durulmuştur. Eklerin nöbetleşe kullanımları da denilen birbirlerinin yerine kullanımlarında eserden örnekler verilmiştir. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde BY 7516 numarayla kayıtlı olan ve üzerinde çalıştığımız nüsha temel alınarak örnekler verilirken bu örneklerin eserin diğer altı nüshasındaki farklı şekilleri de verilmiştir. Böylece eklerin bazı nüshalarda kendi görevlerinde kullanıldıkları, bazı nüshalarda ise diğer hâl ekleri yerine kullanıldıkları gözlemlenmiştir ve karşılaştırılmıştır.

1.1. Yalın Hâl

“Adın hiçbir çekim eki almamış ve nesne görevi yüklenmemiş olan durumudur:

başak, dağ, tepe, kuş, eğlence gibi” (Korkmaz, 2017: 112).

1.1.1. Yalın Hâlin Nöbetleşe kullanımları

1.1.1.1. İlgi Hâli Yerine Kullanımı

Metnimizde bazı örneklerde ilgi hâlini kullanmadan isim tamlaması yapılmıştır. Bunun nedenlerinden biri aruz veznine uymaya çalışmaktır. Her ne kadar cümlede tamlayan eki kullanılmamışsa da biz orada o ekin varlığını sezebiliyoruz. Bu nedenle ismin yalın hâli ilgi eki görevi üstlenmiştir. Burada yalın hâl bazı örneklerde iyelikli, bazılarında ise çokluk eki almış kelimelerde ilgi hâli yerine kullanılmıştır.

Vücūduñ kaṭresin kılsañ ferāmūş (1b/12).

Benim sensin iden gönlim özi zeyn (4b/122).

Bu menzil ehli olacağ degülem (10a/344).

Bu menzil mertebe ehli degülem (10a/346).

Tüyi şağışı deñlü cümlesiniñ (10b/368).

Yene anlar yolına kıldı seyrān (12b/450).

Senüñ hükmiñ gıdāsına kamu aç (11a/389).

Çü gördi dişleri mecmū 'ı turur (12a/423).

Muhaşşal üç gün üç gice tamāmı (14b/521).

Meger aşhābdan bir ehl-i 'irfān

Herem adı atası adı Hayyān (13a/452).

1.1.1.2. Belirtme Hâli Yerine Kullanımı

Eski Anadolu Türkçesinde özellikle manzum metinlerde yoğun olarak karşılaşılan ismin yalın hâlinin belirtme hâli yerine kullanılması hususunda yalın hâl iyelik eki almış kelimeler de olabilmektedir (Gülsevin, 2011: 23) veya iyelik eki almış kelimeler belirtme eki almamalarına rağmen belirtme anlamı taşımaktadırlar. Burada yalın hâl belirtme hâli ekinin işlevini üstlenmektedir.

Çün evvel **adıñ** añdum Rabb-ı Yessir (1b/2).

Diledi **ümmet olmak** Muştafâya (2a/19).

Bilesin nefsiñi **Rabbîñ** bulasın (2b/49).

Hicâbuñ **perde ref`** eyle yüzinden (4a/97).

Benim sensin iden gönlim **özi** zeyn (4b/122).

Şu deñlü kıldı **medhi** Veysiñ Añmed (6a/175).

Seni bensiz diler mi **görmek** insân (7a/227).

Didi Veys açuñ **ağzuñuz** göreyin (12a/422).

Şu deñlü mest ü mustağrağdır ol cān

Ne kendüyi bilür ne gayrı **hayvān** (6b/194).

Dahı çıkma yolından şālîhîñüñ

Fesāda virmeysin tā ki **dîñüñ** (14a/499).

Faķîre añmağıl cāh ü **celālîñ**

Telef olmaya tā kim milk ü **mālîñ** (18b/674).

Nice gün eylediñ hurrem **nihādum**

Bu kerre dahı luţf it vir murādım (2b/37).

İşi dā`im **deve** görüp gözetmek

Virürler aļşamın bir pāre etmek (9b/315).

Baş açık yalıñ ayak bir `Arabdur

Emîri'l-Mü`minîn añmak `acebdür (9b/318).

Hiţāb-ı `izzet irdi ol dem aña

Bağışladum niçe biñ **āşi** sañā (10b/359).

Aña yār-ı muvāfik olmağ-ıçun

Çomadım bir **dışim** ağzımda bütün (12a/425).

1.1.1.3. Yönelme Hâli Yerine Kullanımı

Beni gören seni görmek ne hâcet (7a/225).

1.2. İlgi Hâli Eki

Tamlama hâli de denilen ilgi hâli Türkçede isim tamlamalarının tamlayan unsuruna getirilen eklerle yapılır. Bir aidiyet, sahiplik bildirirler. Eski Anadolu Türkçesinde, ilgi hâli ekinin ünlüsü daima yuvarlaktır. Ekin ünlüsü Osmanlıca içerisinde uyuma bağlanmış (Ergin, 2000: 230) ve bu uyum bugünkü Türkçeye kadar devam etmiştir. Metnimizde de ilgi hâli için ekin hem düz hem yuvarlak “+İñ/+Uñ, +nİñ/+nUñ” şekilleri kullanılmıştır.

Diğer hâller gibi isimle fiil arasında ilgi kurmayıp isimle isim arasında ilgi kuran bu ek, diğer hâl ekleri yerine pek kullanılmaz (Gülsevin, 2011: 31). Metnimizde de ilgi hâlinin diğer hâl ekleri yerine kullanımına örnek tespit edemedik.

İlgi hâli eki cümlede bazı edatlarla beraber kullanılabilir. İncelediğimiz metinde de bu şekilde kullanımlar mevcuttur:

a) “+nİñ/+nUñ gibi”

Bu kullanım, zamirlerde görülür. Metnimizdeki örnekleri şu şekildedir:

Baña kılma bunuñ gibi tekellüf (13b/482).

Anıñ gibi eri medh itmez (18a/658).

b) “+nUñ için”

Bu şekilde bir kullanım metnimizde birkaç yerde tespit edildi. Tespit edilen bu örneklerde zamirle fiil arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurulduğu görüldü.

Anıñ-çün ol neşibe oldı mâlik (5a/169).

Olarıñ-çün Resül itsün niyâzı (11a/374).

Senüñ-içün yaratdum (7a/229).

benim-çün (7a/229).

c) “+(n)Uñ+la”

Böyle bir kullanımda çokluk eki almış zamir, +la ile birleşirken ilgi eki alır. Eski Anadolu Türkçesine özel olan bu şekilde bir kullanıma Modern Türkiye Türkçesinde rastlamamaktayız: anlaruñ-ıla (8b/278).

1.3. Belirtme Hâli Eki

Belirtme hâli cümlede geçişli fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur (Korkmaz, 2017: 112). Metnimizde isim ve isim soylu sözcüklere gelerek onları belirten belirtme hâli olarak iki tip kullanım tespit edildi. Bunlardan ilki temel belirtme eki olan +I ekidir: 'âlem+i 12a/417, gözi+n+i 5b/159, deve+y+i 9b/314.

Bir diğer belirtme eki, üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış sözcüklere gelerek onları belirten, Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde sıkça kullanılan +n ekidir: māl+i+n 8a/251, sevdüg+i+n 18a/664, yüz+i+n 6b/205.

1.3.1. Belirtme Hâli Ekinin Nöbetleşe Kullanımları

1.3.1.1. Yahn Hâl Yerine Kullanımı

İkinci gice kıldı rükû 'ı (7a/211).

Cihândan kılduğu vakt intikâli (7b/232).

Yüridiler iderek derdle âhi (8b/276).

Koyarlar başa hâki nitekim bād (8b/279).

Kılıp efgāni murgān-ı hevāyī... (8b/285).

Emīr-i Kūfe istikbāli kıldı (9a/291).

Olarıñ-çun Resūl itsün niyāzı (11a/374).

İlerü varuban viridi selāmi (13a/459).

Varup bir yirde çün kıldı karāri

Görür Veys-i Karen maħbūb-ı Bārī (17b/636).

Gehī aşhāb ider nevh-ile zārı

Yağarlar āh odıyla ol diyārı (8b/283).

Virüp pes biri birine selāmi

Görüşdiler bu üç şāh-ı kirāmī (10a/331).

1.3.1.2. Yönelme Hâli Yerine Kullanımı

Belirtme hâli eki “itaat etmek, uymak” anlamlarına gelen ve yönelme hâli isteyen “ri‘āyet kıl-, ri‘āyet eyle-” fiillerinde yönelme hâli eki olan +A eki yerine kullanılmıştır:

Karıcık anası var iki gözsüz

Ri‘āyet kılar anı gice gündüz (6a/188).

Didi kıl dīn-i İslāmı ri‘āyet (7b/237).

Biri şer'î ri'âyet eylemekdür (6a/187).

Bu üç örnekte eserin altı nüshasında yönelme hâli yerine belirtme hâli kullanılırken Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde BY 4179/2 numarada kayıtlı olan nüshada “ri'âyet kıılır **ana** gice gündüz; ...dîn-i **İslama** ri'âyet; biri **şer'e** ri'âyet eylemekdür” şeklindedir. Belirtme hâlinin yönelme hâli yerine nöbetleşe kullanımına bu nüshada rastlanmamaktadır.

1.4. +A Yönelme Hâli Eki

Türkçede yönelme hâli, kelime gruplarında ve cümlede adı fiile yönelme ve yaklaşma işlevi ile bağlayan durumdur (Korkmaz, 2017: 112). Eski Türkçede +ğa/+ge şeklinde olan yönelme eki Eski Anadolu Türkçesinde kelime ve eklerdeki /ğ/ ve /g/ ünsüzlerinin düşmesinden dolayı +a/+e olarak karşımıza çıkmaktadır.

Metnimizde de bu ek ünsüzlerden sonra +a/+e şeklinde kelimeye eklenmiş, ünlülerden sonra ise yardımcı ünsüzler olarak kelimelere gelmiştir.

Yönelme hâli ekinin metnimizde edatlarla ve zamirlerle beraber kullanıldığı örnekler de mevcuttur:

-> Edatlarla beraber kullanılışı

aña göre (9a/307).

Seherden giceye dek şâyim idi, giceden şubha deñlü kâyim idi (5b/165).

Gözedüp şubha dek rāh-ı huşū'ı (7a/211)

Giceden şubha dek tā'at kııurdı (17b/646)

-> Zamirlerde kullanılışı

Ünsüzle biten zamirlerden sonra –A şeklinde eklendiği gibi ünlüyle biten zamirlere eklenince araya –n- ünsüzü alır.

aña < a+n+ga “ona” 3a/59, 4b/118; anlar+a “onlara” 13b/479; baña < ben+ge “bana” 3b/85, 10b/356; biz+e “bize” 12b/431; bular+a “bunlara” 15a/569; saña < sen+ge “sana” 1b/8, 17b/640; siz+e “size” 12a/422; sizler+e “sizlere” 5b/153.

“kendü” dönüşlülük zamirine geldiğinde araya –y- koruyucu ünsüzünü alır: kendü+y+e “kendisine” 11a/382.

Yönelme hâli temel olarak cümlede yapılan fiilin hangi istikamette yapılacağına dair bize bilgi vermektedir. Fakat bu ekin cümledeki tek fonksiyonu bu değildir. Çeşitli eklerle birleşerek veya yalın hâlde sözcüğe eklenerek çeşitli fonksiyonlar üstlenir:

--> “–mAK için” anlamı verir.

Aña buluşmağadur himmetümüz (9b/320).

Sebeb neydi dimege bu kitâbı (3a/66).

Didi kim tırmağa yoğ baña destür (5a/146).

Yolına ölmege kimdür ki evmez (12a/421).

--> “resm” sözcüğüne gelip sözcüğün önüne işaret zamirleri alınca “şu şekilde, böylece” anlamını verir.

Bu resme ‘ârif-i nefis olsa âdem (3a/59).

Anası kıldı çün ol resme te’kîd (3a/97).

Nebînüñ vaşfın ol resme okudı (9a/296).

Bu resme görmüşem ben ol habîbi (12a/419).

Şu resme Hağ-ıla tutmuşdı ünsi (17b/647).

Şu resme tölmiş idi Hağ-ıla ol (17b/649).

--> Eklendiği sözcükten sonra “dek, deñlü” gibi edatlar alarak “-A kadar” anlamında zaman anlamı veren bir yapı oluşturur:

Seherden giceye dek şâyim idi, giceden şubha deñlü kâyim idi (5b/165).

Gözedüp şubha dek rāh-ı huşū’ı (7a/211).

Giceden şubha dek tā’at kıldı (17b/646).

1.4.1. Yönelme Hâli Ekinin Nöbetleşe kullanımları

1.4.1.1. Belirtme Hâli Yerine Kullanımı

‘Ömer didi biraz küy bunda bana

Varup nesne getürem tā kim saña (11b/403). Bu örnekte beklemek anlamına gelen küy- fiili, yönelme yerine belirtme ekiyle kullanılmalıdır.

Ayağı aşağa taht-ı serādan (12a/418).

Faķire iy ganī ta’n eyleme sen (18a/667). “Kınamak, hor görmek” anlamlarına gelen ta’n eylemek fiilinin belirtme hâli ile kullanılması gerekiyorken yönelme hâliyle kullanılmıştır.

1.4.1.2. Bulunma Hâli Yerine Kullanımı

Pür olsun na’rañ-ıla bāğa gülğul (3b/88).

Yolına ölmege kimdür ki evmez (12a/421). “Acele etmek, çabuk davranmak” anlamlarına gelen ev- fiilinin bulunma hâliyle kullanılması daha uygundur.

Didi Seyyid iki illet var aña

Keremden Hağ mu ‘ayyen kıldı baña (6a/186). Bu örnekte ise “anda” şeklinde olması gereken kelime “ana” şeklinde yazılmıştır. Nitekim eserin Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde BY 4179/2 numarada kayıtlı nüshasında kelime “anda” şeklindedir.

‘Ömer didi du ‘adur bize ‘adet (11b/400). Bu mısra Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde BY 4179/2 numarada kayıtlı olan nüshada “‘Ömer didi du ‘adur bizde ‘adet” şeklindedir.

Bu ümmet hağkına didi hağkāt (2a/20).

1.4.1.3. Vasıta Hâli Yerine Kullanımı

‘İbâdetler kılurdi şādıkāne, yanardı ‘aşğ odına ‘aşıqāne (5b/166).

Aña buluşmağadur himmetümüz (9b/320).

Hāğa minnet buluşdum şimdi saña

Nasihat eyle lutf it imdi baña (14a/496).

Şu kim nefsi habîbi oda yakdı

Üveysiñ tâci gibi ‘arşa çıkdı (2b/4).

Rızā-yı vālideyle hâli aña

Olup gālib buluşdurmadı baña (6b/190).

Olup gice vü gündüz Hağka meşğul

Dağı kimseyle me’nūs olımaz ol (6b/193).

Meşgul olmak fiili, bir işle uğraşmak anlamına geldiğinden yönelme yerine vasıta hâli alması daha uygundur. Bu örnekte vasıta yerine yönelme kullanılmıştır. Fakat eserin başka bir yerinde daha kullanılan “meşgul olmak” fiili vasıta ile kullanılmıştır: *‘İbâdetle namāz üstinde meşğul* “Namazda ibadetle meşgul.” (9b/328).

1.5. +dA Bulunma Hâli Eki

Bulunma hâli, fiildeki oluş ve kılışın yerini bildiren durumdur (Korkmaz 2017: 112). Bulunma hâli için Eski Anadolu Türkçesinde +dA eki kullanılır. Bir yerde bulunmayı, sürekliliği ifade etmektedir. Ekin ünsüzü daima +d’li olduğu için ek, ünsüz uyumuna tâbi değildir. Metnimizdeki kullanımları şu şekildedir: ara+da “arada” 1b/10, alt+i+n+da “altında” 6a/177, bāğ+i+n+da “bağında” 8a/258, bekā+da “sonsuzlukta” 8a/262, hağğ+i+n+da “hakkında” 6b/197, öñ+i+n+de “önünde” 17b/637, ten+i+n+de “teninde” 10b/367, üst+i+n+de “üstünde” 9b/328

--> Esas görevi bir yerde sürekli veya geçici bir süre bulunmak olan +dA ekinin aynı zamanda bir topluluk arasında bulunmak, bir zümrenin veya toplumun içerisinde yer almak gibi anlamları da vardır:

cumhūr-ı melek+de “tüm meleklerin arasında” (7a/210).

velīyullāh+da “Allah dostları arasında” (15b/566).

--> Bulunma hâli sadece bulunulan mekânı ifade etmekte kullanılmaz. Aynı zamanda içinde bulunulan ve fiilin gerçekleşeceği zaman dilimini de ifade etmekte kullanılır:

Aniñ āhır zamānda var bir mürīdi (16b/590).

--> –duğ/-dük sıfat-fiil eklerine gelerek –dİGI zaman manasını vermektedir: vefât itdükde “vefat ettiğinde” (9b/322).

–duğ/-dük sıfat-fiil ekine geldiğinde araya iyelik eki de alabilir:

Vişāl-i Haḫka kılduğında niyyet (7b/233).

1.5.1. Bulunma Hâli Ekinin Nöbetleşme kullanımları

1.5.1.1. Yönelme Hâli Yerine Kullanımı

Getürdi bir koyun bir taze kirde

Anı Veysüñ öñinde kodı yırde (17b/637).

1.5.1.2. Ayrılma Hâli Yerine Kullanımı

Bu dergehde nedür aşl-ı murādıñ (5a/141).

1.5.1.3. Vasıta Hâli Yerine Kullanımı

İbādetde olup 'ālemde me'lūf,

Melek evşāf-ıla olmışdı mevşūf (6b/206). “Alışık olmak, alışmak” anlamlarına gelen “me'lūf” kelimesi vasıta hâliyle kullanılırken metinde bulunma hâliyle kullanılmıştır. Nitekim eserin Amerika B.D. Michigan Üniversitesi Kütüphanesinde Isl. Ms. 309 numara ile kayıtlı nüshasında “‘ibādetle me'lūf” şeklinde alınmıştır.

Velī Şıffīn Harbinde 'Alīnüñ

Bileymiş leşkerinde ol velīnüñ (15a/532).

Şehīd olan gazāvat fırşatında

Żiyāfetedür anlar Haḫ katında (15a/535).

1.6. +dAn Ayrılma Hâli Eki

Bir yerden ayrılmayı, bir yeri terk etmeyi veya bir şeyin önünden, üstünden, altından geçmeyi ifade etmek için kullanılan ektir. Eski Anadolu Türkçesinde ayrılma hâlini ifade etmek için +dAn eki kullanılır. Ekin ünsüzü daima d'dir. Bu yüzden ek sedalı-sedasız uyumuna, yani ünsüz uyumuna uymamaktadır.

Ayrılma hâlinin cümle içindeki bir yerden ayrılma, geçme gibi işlevlerinin yanında metnimizde çeşitli görevlerde de kullanıldığı tespit edildi.

--> Ayrılma hâli eki şehir, zümre, topluluk isimlerine gelerek o şehre veya topluluğa ait olmayı belirtir.

Nedür adıñ ne milletden olursın (5a/143).

Meger aşhâbdan bir ehl-i 'irfân (13a/452).

Dağı aşhâbdan var idi bir er (14b/513).

Dürüş kim sen de anlardan olasın (18a/661).

Didi Seyyid ne kavmi sevse insân

Hemîn anlardan olur iy Müslimân (18b/672).

--> Fiilin bir şey yüzünden meydana geldiğini belirtmek için kullanılır. Eklendiği fiile “-den dolayı, yüzünden, sebebiyle” anlamlarını verir.

Şınan kaçkı dişidür bilmemekden,

Şıdum mecmû 'i dişlerümi şekden (12a/426).

Bağamayup nübüvvet heybetinden (12a/413).

Fiğândan yarılıban niçe Zühre (9a/301).

--> Ayrılma hâli eki geldiği iki kelime arasında mukayese ilgisi kurar (Gülsevin 2011: 62): *Güneşden rüşen ü fahr-ı erendür* (3b/86). Bu örnekte kişi ile güneş arasında “rüşen” yani “parlak, aydın” sıfatı yardımıyla bir mukayesede bulunmuştur. Dolayısıyla ayrılma hâli için kullanılan +dAn eki bir mukayese, karşılaştırma edatı gibi kullanılmıştır.

Hilâfet yeg ola yüz yıl itmekden 'ibâdet (11a/388). Yine ilk örnekte olduğu gibi bu örnekte de halifelik makamıyla yüz yıl ibadet etmek mukayese edilmiştir.

--> 3. Teklik zamirine gelerek “andan, andan soñra” şeklinde bir kullanımla “ondan sonra, daha sonra” gibi anlamlar yükleyip ekli bulunduğu zamire zarf görevi verir.

andan “ondan sonra, daha sonra” 11a/375.

Andan soñra “ondan sonra” 13a/451.

Aynı zamanda zaman ifade eden sözcüklere gelip fiilin yapıldığı zamanı belirtir: şimden girü “bundan sonra” 14a/509, giceden “geceden” 5b/165, birazdan “birazdan, biraz sonra” 5b/154.

--> Bazı sözcüklere gelerek iki isim arasında bağlantı kurar ve bağlı bulunduğu ismin diğer ismin ham maddesi, kaynağı olduğunu ifade eder (Gülsevin 2011: 61): *Deve yüñünden örmüş bir külâhı* (15b/557).

1.6.1. Ayrılma Hâli Ekinin Nöbetleşme kullanımları

1.6.1.1. Belirtme Hâli Yerine Kullanımı

Pes andan şordı aĥvâlınden anıñ (13a/464).

1.6.1.2. Bulunma Hâli Yerine Kullanımı

Unutmasun du ‘âdan ümmetümi (11b/401).

Du ‘âdan ehl-i imâni unutma (18b/685).

Unutmasın şefâ ‘atden bizi de (4b/127).

Şefâ ‘atden unutmasın ġarîbi (5b/149).

Muĥammed Ĥazret-i Ĥaĥķuñ ĥabîbi

Ĥoġuban Mekmeden Ķopduġı ġibi (4b/110).

Bu örnekte “Mekke’de doğmak” yerine “Mekke’den doğmak” tabiri karşımıza çıkmaktadır. Ayrılma hâli, bulunma hâli yerine kullanılmıştır. Nitekim Amerika B.D. Michigan Üniversitesi Kütüphanesinde Isl. Ms. 309 ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde BY 4179/2 numarada kayıtlı olan nüshalarında mısra “toġuban Mekkede Ķopduġı ġibi” şeklindedir.

1.6.1.3. Vasıta Hâli Yerine Kullanımı

Du ‘âdan añıla cān-ı Şabāyî (4a/92).

SONUÇ

Sonuç olarak şunları söylemek mümkündür:

1. Hâl eklerinin nöbetleşe kullanımları Eski Türkçeden itibaren kullanılan bir özelliktir. Sebepleri hakkında farklı görüş ve tartışmalar olmakla beraber bu eklerin birbirlerinin yerine kullanılması günümüzde Türkiye Türkçesi ağızlarında devam etmektedir.
2. Nöbetleşe kullanımlar aniden ortaya çıkmamıştır. Türkçenin tarihî seyri içerisinde belirli dönemlerde görülmektedir. Dolayısıyla bu özelliğe Türkçenin her döneminde rastlamak mümkündür.
3. Hâl eklerinin nöbetleşe kullanımlarıyla ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalarda birçok görüş öne sürülmüştür. Yapmış olduğumuz bu çalışmayla bu görüşlerin dışında manzum eserlerde hâl eklerinin nöbetleşe kullanımlarının vezin ve kafiyeyi sağlamak için de olabileceği görüşüne vardık. Bunlar müellifin ağız özellikleriyle de ilgili olabilir, fakat özellikle mısra sonlarında yapmış olduğu bu tür kullanımlar daha çok kafiyeyi sağlama çabasını göstermektedir.
4. Sabâyî'nin Hikâyet-i Üveysü'l- Karanî isimli eserindeki hâl ekleri ve nöbetleşe kullanımları üzerinde durulmuştur. Eklerin cümle içindeki kullanımları ve işlevleri metinden alınan örneklerle açıklanmıştır. Bu çalışmada asıl üzerinde durulması gereken konu hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanılması olayıdır. Buna göre metinde tespit edilen nöbetleşe kullanımları şu şekilde sıralamak mümkündür:
  - a) Yalın hâlin ilgi, belirtme ve yönelme hâli yerine kullanılması
  - b) Belirtme hâlinin yalın hâl ve yönelme hâli yerine kullanılması.
  - c) Yönelme hâlinin belirtme, bulunma ve vasıta hâli yerine kullanılması.
  - d) Bulunma hâlinin yönelme ve vasıta hâli yerine kullanılması.
  - e) Ayrılma hâlinin belirtme, bulunma ve vasıta hâli yerine kullanılması.

KAYNAKÇA

- Buran, Ahmet. (1996), *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK, Ankara.
- Canpolat, Mustafa. (1992), “Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*, X/1, 9-11.
- Coşar, Asiye Mevhibe. (2010), “Eski Anadolu Türkçesi Üzerinde Düşünce ve Yorumlar”, *Turkish Studies*, Volume 5/1 Winter, s. 246, 262.
- Demir, İmdat. (2014), “Türkçede Belirtme-Yönelme Hâli Ekleri ve Güneybatı Anadolu Ağızlarındaki Kullanımları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, S. 1, s. 129-147.

- Demirci, Kerim. (2007), “Türkçedeki Hal Eki Nöbetleşmeleri Üzerine”, *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi-2007*, s. 126-139
- Duman, Musa. (2013), “Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde Damak Ünsüzlerinin Gelişmelerine Dair”, *Makaleler-Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine*, s. 81-101, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Ergin, Muharrem. (1972), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Gülsevin, Güner. (1992), “Eski Anadolu Türkçesinde Birleştirilmiş Özel Şekiller”, *Türk Dili Dergisi*, 489, 256-261.
- Gülsevin, Güner. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara.
- Gülsevin, Güner, Boz, Erdoğan. (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Karahan, Leyla. (1999), “Yüklem (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, s. 605-611, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep. (1977), “Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaları Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, *Türkoloji Dergisi, Cilt VII*, s. 12-22, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep. (2017), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1982), *Veysel Karanî ve Üveysilik*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özek, Fatih, Sağlam, Bilgit. (2014), *+Dan Çıkma Hâli Ekinin Vasıta ve Bulunma Hâli İşlevi Üzerine*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 2 s. 13-18, Elazığ.
- Özkan, Nevzat. (2001), “Hal Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, *İlmî Araştırmalar*, S. 12, s. 153-165, İstanbul.
- Özkan, Abdurrahman (2011). “Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Hâl Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler”, *Turkish Studies*, Volume 6/1, Winter 2011, s. 512-522.
- Savran, Ömer. (2009), “Sabâyî ve Üveys-Nâmesi”. *Turkish Studies*, 4/7, s. 478-537.
- Salan, Erkan. (2016), “Eski Anadolu Türkçesinde Standart Dışı Kullanılan Çokluk 1. Kişi Ekleri Üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 55, s. 29-42, Erzurum.
- Sev, Gülsel. (2004), “Çıkma Durumu Ekinin Nesne Görevinde Kullanımı”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, s. 2655-2666, Ankara.

Sev, Gülsel. (2007), *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tansel, Fevziye Abdullah. (1975), “Uveys Karanî Hakkında Notlar ve Türk Edebiyatında Şiirler”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, C. II. s. 221-255, İstanbul.

Tarama Sözlüğü I-VIII (2009), Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.

Timurtaş, Faruk Kadri. (1976), “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”, *Türkiyat Mecmuası* Cilt. 18, s. 331-368, İstanbul.

Timurtaş, Faruk Kadri. (1994), *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin- Sözlük*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Timurtaş, Faruk Kadri. (2009), *Osmanlı Türkçesi Grameri III*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.